

INGLIZ TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMADA LISONIY
KOMPRESSIYASINING TADQIQI

Usmanjonova Mahliyo Zokirjon qizi
Namangan Davlat Universiteti
Lingvistika (Ingliz tili) 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada, ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjimada lisoniy kompressiyaning tadqiqi va compressor asosi hisoblangan tarjimonlik haqida keng tushunchalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: yozma va og'zaki tarjima, badiiy va ilmiy tarjima, sinxrom va ketma-ket, adekvat, adaptatsiya, antonomik, kalka, modulyatsiya, transliteratsiya.

Annoation: In this article, the study of linguistic compression in translation from English to Uzbek and broad concepts of compressor-based translation are covered.

Key words: written and oral translation, artistic and scientific translation, synchrony and sequence, adequate, adaptation, antonomic, copy, modulation, transliteration.

Аннотация: В этой статье рассматривается изучение лингвистической компрессии при переводе с английского на узбекский язык и общие концепции перевода на основе компрессии.

Ключевые слова: письменный и устный перевод, художественный и научный перевод, синхронность и последовательность, адекватность, адаптация, антономика, копия, модуляция, транслитерация.

Tarjima bu qayta yaratish san'ati, yuksak badiiy ijoddir, ijod bo'lganda ham tarjima muallifidan izlanish, mehnat, sabr-toqat talab qiladigan, turli xil materiallar ustida mashaqqatli isholib borish ni talab qiladigan ijoddir. Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng, chunki "Tarjima nima?" degan savolga turli soha vakillari turlicha javob berishadi. Bir kishi tarjimani bir tilda yozilgan kitobni ikkinchi tilga o'girish desa, boshqa bir kishi uni bir tilda bayon qilingan fikrni o'zga tilda so'zlovchi kishilarga tushuntirib berishdan iborat deb biladi. Uchinchi bir kishi fikricha esa, kinofilmlar ham tarjima qilinadi, demak tarjima bu bir tilda rol ijro etayotgan aktyorning nutqini ikkinchi uchinchi va hokazo tillarga o'girish demakdir. Tarjimaga lingvistik tarjimashunoslik nuqtai nazaridan yondashib, quyidagicha ta'rifberish mumkin: Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo'lmish tarjima -bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan holda, o'zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, asliyat mansub bo'lgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda tarjima tili qonuniyatlari asosida vujudga keltirilgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. Shu 8 yo'l

bilan asliyat va tarjima tillari matnlarning mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi. Tarjima xalqlar o'rtasidagi do'stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy alozalarning kengayishiga xizmat qiluvchi qudratli quroldir. Tarjima to'g'risida bildirilgan yuqoridagi mulohazalarning barchasida jon bor. Chunki ularning har biri tarjimani bir tomondan ta'riflab, bu haqdagi umumiy tushunchani to'ldirishga xizmat qiladi.

Demak, tarjima –ko'p sohali, sertarmoq, murakkab faoliyat. Tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biri bo'lib, u tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini barcha tafsilotlari bilan ochiqoydin tasavvur etamiz. Tarjima turli xalqlar adabiyotlarining o'zaro aloqasi va bir-biriga ta'siri jarayonini tezlashtiradi. Tarjimaviy asarlar tufayli kitobxonlar jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo'ladilar, ularning estetik tuyg'ulari oshadi, didlari o'sadi, ularda go'zal narsalar haqida tushunchalar hosil bo'ladi.

Tarjima —bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko'ra tafsir, tabdil, sharh kabi ko'rinishlarga ham ega bo'lishi mumkin. Tarjima jarayoni 2 ga bo'linadi:a) Ma'lum matnni bir tilidan,ikkinchi tilga o'girishjarayoni; b)Yakunlangan tarjimaAsliyat tili(Asar tili)-original til, manbaa tili, birinchi til, asar bitilgan til, asarning ona tili, qaysi tilda yaratilgan bo'lsa, u uning asliyat tili hisoblanadi.Tarjima tili-matnni o'girish uchun tanlangan til, asar o'girilayotgan til, odatda, tarjimonning ona tili. Shunday ekan tarjimon tarjima qilish bilan birga shaxsiyati va qobiliyatlari ustida parallel ravishda doimiy ishlashiga to'g'ri keladi. Tarjima qilish jarayoni o'z navbatida ikkiga bo'linadi ular:bevosita va bilvosita tarjimaBevosita tarjima-asliyat(orginal asar)tilidan bevosita amalga oshiriladi.Bilvosita tarjima-tarjimadan tarjima.Bunda asliyat tilidan qilingan tarjimadan amalga oshirilgan tarjima yoki uchinchi tildan amalga oshirilgan tarjima nazarda tutiladi.Buni rus tarjimashunosligida переводизиторых руквторичныйпереводterminlari bilan ataladi.

Tarjimada qiyosiy tilshunoslik yutuqlaridan unumli foydalaniladi. Tarjimada qiyosiy tahlildan maqsad, tarjima jarayonidagi umumiy qoidalarni o'rganishdir. Tarjima nazariyasida qiyosiy tahlil so'z va gaplarning qiyosiy tahlil natijasi sifatida qabul qilingan fakt (dalil)larga asoslangan. Ingliz tilidagi so'zlar bilan boshqa tildagi so'zlarning turli xil xususiyatlarini qiyosiy o'rganish ingliz va boshqa tillardagi so'zlarning turli xil xususiyatlari mavjud ekanligini ko'rsatadi. So'z shakli, o'zaro bog'langan so'zlarning semantik tuzilishi va ulaming nutqda ishlatilishi turli xil tillarda turlichadir. Har bir tilning o'zining leksik tuzilishi mavjuddir. Lekin hamma ma'nolarida emas, ya'ni ingliz tilidagi so'zning ma'nosini ifodalovchi o'zbek tilidagi

so'zni topish mumkin. Tarjima turlari shakliga ko'ra 2 ga bo'linadi: yozma tarjima va og'zaki tarjima. Yozma tarjima ham o'z navbatida badiiy, ilmiy va boshqa soha tarjimalari. Og'zaki tarjima esa sinxrom va ketma-ket tarjimaga bo'linadi. Tarjima turlari bilan bir qatorda tarjima usullariga juda muhim hisoblanadi. Tarjima usullarining bir nechta turlari mavjud. Ular quyidagilar: Adekvat tarjima-(rus adekvatnoe lot.o'zbekchada tenglashtirish, teng, to'la mos keladigan, bir-biriga) (tarjimaning asliyatga mos kelishi nazarda tutiladi) aynan o'xshagan tarjima. Asl nusxani to'liq aks ettiruvchi, unga muvofiq va u bilan tenglashadigan tarjima adekvat tarjima deyiladi.

Adaptatsiyali tarjima-(lot. adaptatio; yengillashtirish, soddalashtirish) asliyatdagi asar yoki boshqa matnning asosan syujet chiziqlariga urg'u berib, uning ma'no va uslubiy jihatlari nie'tirofdan qochirish orqali soddalashtirilgan holda amalga oshirilgan tarjima. Antonimik tarjima-(antonomi-grek. ant(i)provit-onomaniya)-shakli bir-biriga zid, ammo ma'nolari monand birikmalarga asoslangan tarjima. Masalan, rus tilida "nima bo'lsa shu bo'lsin", "mening parvoyimga kelmaydi" degan ma'noda хоть трава не расти degan frazeologik butunlik ishlatiladi. Uni o'zbek tilida menga desa g'ovlab ketsin deb o'giriladi. Demak rus tilida "menga desa o't o'ssin" desa, o'zbek tilida "g'ovlab ketsin". Birikmalar aks ma'noda o'girilgan bo'lsa ham mazmuni bir-biriga monanddir. Transliteratsiya-1) chet tilidagi so'zning grafik obrazini tarjima tilidagi harflar vositasida o'girishga asoslangan tarjima usuli, 2) bir alifbo sistemasidagi so'z yoki matni (Asliyat tili) ikkinchi tili alifbosi sistemasi (tarjima tili) bilan almashtirish, 3) chet tilidagi so'zni ona tili alifbosi qoidalari vositasida o'girish. Tarjima matnini fuqarolashtirish.

Transkripsiya-1) asliyat tilidagi so'zni tarjima tili tovushlari vositasida aniq aks ettirishga asoslangan tarjima usuli, 2) o'zga til matnidagi so'zlarni tarjima tili alifbosidagi harflar talaffuz qoidalari asosida ifodalash, 3) fonetik printsiptga asoslangan tovush vositasida tarjima qilish usullaridan biri. [4] Transpozitsiya-1) asliyatdagi lisoniy birlikning mazmunini saqlagan holda uning shaklini o'zgartirgan holda tarjima qilish, 2) bir janrdagi matni boshqa janr bilan tarjima qilish. Jumladan, she'riy matnning nasriy bayoni. Kalka-so'z yoki so'z birikmasini harfma-harf (hijjalab) tarjima qilish bilan o'girish.

Uning quyidagi turlari bor:

1. Leksik kalka-tarjima tilida asliyatdagi qoidalar bo'yicha yasalgan so'z.
2. Sematik kalka-so'zning chet tilidagi ma'nosi ta'siri bilan paydo bo'lgan ifodasi.
3. Frazeologik kalka-chet tilidagi birikmani qismlarga bo'lib hijjalab (harfma-harf) tarjima qilish.

Modullashtirish-tarjima jarayonida asliyatd ifodalangan matnga muqobillikni taminlash maqsadida tarjimon nuqtai nazaridan turib o'zgartirishlar

kiritish. Bunda asliyatdagi xususiy holda kelgan birlik umumlashtirilishi abstract narsa konkretlashtirilishi mumkin, shuningdek passiv konstruksiyalar aktivlashtirilishi ham uchraydi. Bu jihatnim terminologiyaga nisbatan qo'llanmaydi.

Erkin tarjima-bu asl nusxaning g'oyaviy mazmuni va badiiy xususiyatlarini o'zgartiruvchi, uni har jihatdan boshqa izga solib yuboruvchi tarjima prinsipidir. Bundan tarjimalarda muallif uslubi emas, balki tarjimon uslubi ustun turadi. Erkin tarjimaning ham turli xillari mavjud. Sharq klassik she'riy tarjimasiga kelganda, erkin tarjima shunda ko'rinadiki, bu usulni qo'llagan tarjimon aksariyat hollarda, asosiy mavzu va g'oyadan chetga chiqmagan holda, muallifning bayon tarzida she'riy san'atlardan foydalanish, ifoda va tasvirlarini chetlab o'tib, ular o'rniga o'zi ijod qilgan san'atlar va ifodalarni taqdim etadi. Bunday tarjimon asl nusxa panohida o'z she'rini taqdim etgan, o'zining ijodiy manerasini ko'rsatgan bo'ladi. Ijodiy tarjima esa asar g'oyasi va badiiy o'ziga xosligini o'zgartirishni emas, balki unga ijodiy munosabatda bo'lish orqali mazmuni, intonatsiyasi, uslubini yangi tilda tiklash demakdir. Ijodiy tarjima so'zma-so'z tarjimaga ham, o'zgartiruvchi erkin tarjimaga ham zid tushunchadir. Ijodiy tarjima orqali kitobxonga manzur bo'ladigan so'z san'ati namunasi hosil qilinadi. Shuning uchun badiiy adekvat tarjima ijodiy tarjima hisoblanib, bu asl nusxaga sodiq qolishni" taqozo etadi. So'zma-so'z va hijjaviy tarjima. Ya.I.Resker "doslovniy" va "bukvalniy" terminlarining ma'nolari boshqa-boshqa bo'lib, ularni bir-biri bilan aralashtirish yaramasligini alohida qayd etgan edi: "so'zma-so'z va hijjalab tarjima qilish degan ikki xil tushunchani aralashtirmaslik kerak. Hijjalab tarjima qilish –turli-tuman tillarning so'zlari o'rtasidagi nuqul tashqi, shakliy o'xshashlikka asoslangan mexanik tarjimadir. Bu tarjima sohasidagi formalizmdir. So'zma-so'z tarjima esa "so'zni-so'z" bilan, hech narsani almashtirmasdan yoki qayta guruhlashtirmasdan qilingan tarjimadir. Hijjalab tarjima qilishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. So'zma-so'z tarjima esa muayyan hollarda qonuniy hodisadir".

Xulosa

Xulosa o'rnida shu aytish mumkinki, tarjima turlari va usullari tarjima jarayoni uchun juda muhim vosita hisoblanadi. Tarjima jarayonida tarjima usullaridan foydalanish juda muhim. Tarjima usullari tarjima sifatini oshirish va aslyat tilidan tarjima qilinayotgan tarjimaning asl ma'no-mazmunini saqlab qolish uchun yordam beradi. Tarjima sohasida ish olib borayotgan har bir tarjimonning tarjima turlari va tarjima usullaridan xabardor bo'lishlari juda muhim sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://kh-davron.uz/tag/tarjima-sanati>
2. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tarjima>
3. J.K.Solijonov "Tarjimonlarga tavsiyalar 1-5-qismlar"
4. Zohidjon Sodiqov va Dilrabo Abduraxmonova "tarjimashunoslik terminlarining ko'ptilli lug'at-ma'lumotnomasi"